

สมเด็จครู จริตริเริ่มสู่การออกแบบสุนทรียะใหม่

Somdet Khru: Initiative Soul that Brought About New Aesthetic Design

Received : April 23, 2023

Revised : August 4, 2023

Accepted : August 10, 2023

ประยูทธ ศิริกุล¹

Prayut Sirikul¹

สุภาวี ศิรินคราภรณ์²

Supavee Sirinnakaraporn²

¹ นักศึกษาปริญญาตรีบัณฑิต สาขาการออกแบบ คณะมัณฑนศิลป์ มหาวิทยาลัยศิลปากร กรุงเทพมหานคร

อีเมล : tsirikul2415@gmail.com

¹ Candidate of Philosophy in Design Program, Faculty of Decorative Arts, Silpakorn University, Bangkok

E-mail : tsirikul2415@gmail.com

² รองศาสตราจารย์ ดร., คณะมัณฑนศิลป์ มหาวิทยาลัยศิลปากร กรุงเทพมหานคร.

อีเมล : pearvee@yahoo.com

² Associate Professor Dr., Faculty of Decorative Arts, Silpakorn University, Bangkok

E-mail : pearvee@yahoo.com

บทคัดย่อ

บทความวิจัยเพื่อการศึกษาปัจจัยทางสังคมที่ส่งผลต่อแนวความคิดในการสร้างสรรค์ด้านศิลปกรรมจากผลงานทรงออกแบบในพิพิธภัณฑ์สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์กับปรากฏการณ์ของการปฏิรูปศิลปกรรมไทยสู่ความร่วมมือ ทั้งพิจารณาถึงวัตถุประสงค์แนวความคิดเพื่อแสดงออกในการออกแบบโดยมีเป้าหมายเรื่องการยกระดับจิตใจของผู้ชมเป็นสำคัญ จากการศึกษาพบว่าประเภทงานประณีตศิลป์ทรงออกแบบในสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์สอดคล้องกับปัจจัยทางสังคมของสยามที่เปลี่ยนแปลงไปในขณะนั้นเป็นการออกแบบเพื่อสนองการใช้งานโดยไม่ยึดติดกับรูปแบบผสมกับปฏิภิกิริยาเมื่อถูกกดทับทางวัฒนธรรมและการรวมขอมซ้ำแล้วซ้ำเล่าจากภาวะของสังคมสยามและกระแสโลกทำให้เกิดการสร้างสรรค์เป็นปรากฏการณ์กระแสสุนทรีย์ะใหม่และรสนิยมใหม่ ผลการศึกษาแสดงการวิเคราะห์ที่สามารถสรุปประเด็นการสร้างสรรค์ได้ 3 กระบวนการดังนี้

1. กระบวนการรักษาไว้ : จริตริเริ่มและสืบชนบ
2. กระบวนการสร้างสรรค์ : แหวกชนบการผสมานปฏิภิกิริยาและการรวมขอม
3. กระบวนการสื่อผลลัพธ์ : การสร้างดุลยภาพระหว่างสิ่งที่มองเห็นและสิ่งที่มองไม่เห็น

สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงผสมานหลักการสร้างสรรค์เป็นแบบแผนของพระองค์ ร่วมกับองค์ประกอบแบบตะวันตกมารับใช้หรือทรงนำแบบอย่างงานประเภทเดียวกันมาประยุกต์ใช้ในบริบทใหม่จนเกิดรูปแบบเฉพาะบนพื้นฐานของกาลเทศะแห่งยุคสมัยส่งผลให้ผลงานพระองค์กลายเป็นศิลปะแบบรัตนโกสินทร์ยุคที่ 2 เป็นหนึ่งในพลวัตของแบบแผนครุช่างสยามจนถึงปัจจุบันและสืบต่อไปในอนาคต

คำสำคัญ : สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, จริตริเริ่ม, แหวกชนบ, ปฏิภิกิริยาและการรวมขอม, แบบแผนครุช่าง

Abstract

This research article aims to examine social factors that influenced Somdet Chao Fa Krom Phraya Narisara Nuwattiwong's conception of creating contemporary Thai art. This article also discusses the goal and concept of expression in design, which focuses primarily on elevating the minds of audiences. According to this study, Somdet Chao Fa Krom Phraya Narisara Nuwattiwong's fine arts were consistent with the evolving social factors of Siam at the time. His works were intended to respond to usage, without being tied to a particular style, and were combined with reactions to cultural pressures and repeated compromises resulting from Siamese society's conditions and global trends. These factors led to his creations, which developed into new aesthetic phenomena and preferences. The result of this research is an analysis that can be summed up as the following three creative processes:

1. Preservation process: initiative spirit and preserving tradition

2. Creation process: breaking conventions, integrating reactions, and compromising

3. Communication process: creating a balance between the visible and the unseen.

Somdet Chao Fa Krom Phraya Narisara Nuwattiwong incorporated Western elements or examples from works of the same genre into his creative principles. Consequently, a new design emerged based on the era's appropriateness. His works, thus, became the second Rattanakosin style of art, one of the dynamic principles of contemporary Siamese master craftsmen.

Keywords : Somdet Kru, Initiative idea, Breaking the norms, Reaction and compromise, Principles of master craftsmen

บทนำ

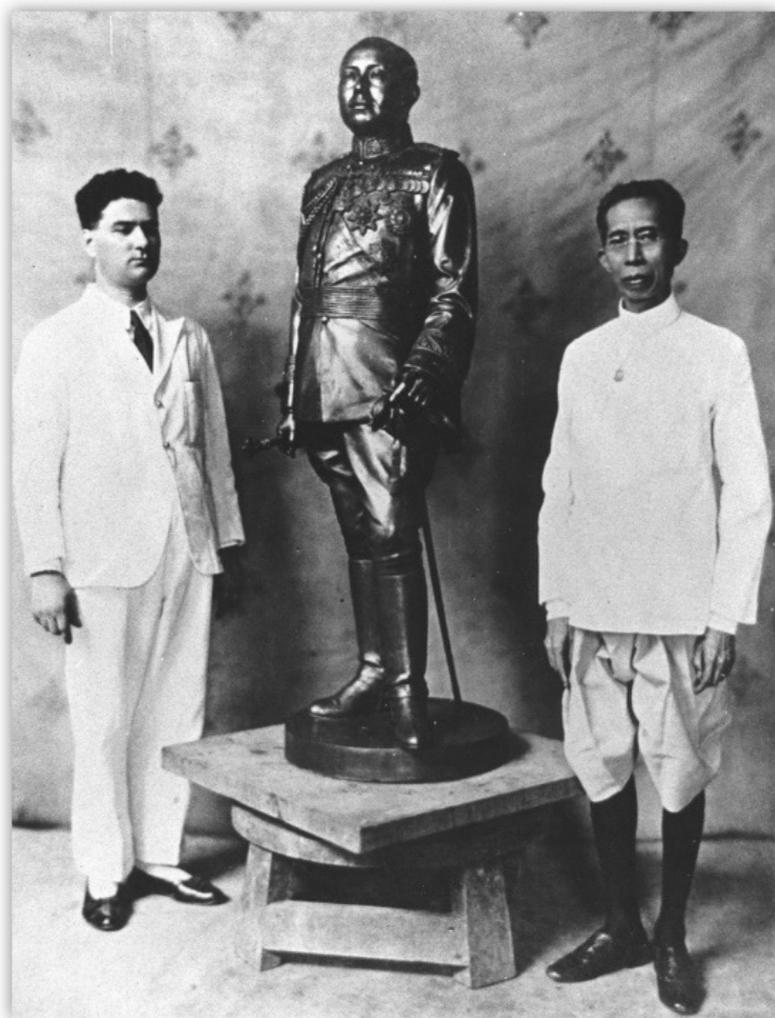
ยุคสมัยของความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองกับการล่าอาณานิคม เพื่ออ้างความชอบธรรมต่อสิทธิอาณาเขตในดินแดนประเทศที่ย่อยม การล่าอาณานิคมไม่ได้สร้างความเปลี่ยนแปลงทางการเมือง และเศรษฐกิจเพียงเท่านั้น แต่ก่อให้เกิดผลกระทบในทางวัฒนธรรม และภูมิปัญญาไปทั่วโลก สยามอันเป็นศูนย์กลางการเดินทางและค้าขายที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงกระแสของโลกในยุคล่าอาณานิคมช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19 ได้ ในยุคสมัยนั้นเรามากให้ความสนใจในการคุกคามต่อเอกราชและความอยู่รอดบนสิทธิอาณาเขตของสยาม แต่อีกมุมหนึ่ง ที่เปลี่ยนแปลงอย่างมหาศาลคือการปรับตัวอ่อนรับกับแรงปะทะทางศิลปวัฒนธรรมอันส่งผลหลายประการต่อกระแสสุนทรียะและรสนิยมที่มีมาแต่เดิมของชนชั้นนำและผู้คนในขณะนั้น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงเป็นบุคคลทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญจากการที่สยามได้รับอิทธิพลกระแสวัฒนธรรมจากอารยประเทศในแถบภาคพื้นยุโรป จึงเป็นการศึกษาที่น่าสนใจอย่างยิ่งเพื่อให้สามารถเข้าถึงแนวทางในการสร้างสรรค์ผลงานทรงออกแบบทางศิลปะของพระองค์ที่ได้พัฒนาควบคู่ไปกับกระแสบริบททางสังคมอันเกิดการปะทะทางวัฒนธรรมเพื่อนำวงการศิลปะสยามพัฒนาประเทศเข้าสู่อารยธรรมสากล

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ พระนามเดิม พระองค์เจ้าจิตรเจริญ ทรงเป็น อัจฉริยะศิลปินแห่งสยามประเทศ ทรงรอบรู้และทรงมีพระปรีชาสามารถในทางศิลปกรรมแทบทุกแขนง ทั้งจิตรกรรม ประติมากรรม สถาปัตยกรรม มัณฑนศิลป์ ประณีตศิลป์ ดุริยางคศิลป์ ตลอดจนโบราณคดี ประวัติศาสตร์ วรรณคดี อักษรศาสตร์ และนิรุกติศาสตร์ โดยทรงใช้หลักการของศิลปะที่บ่มเพาะจากความสนพระทัย การศึกษาและการทรงงานของพระองค์เข้าผสานเป็นส่วนหนึ่งของทุกแขนง ดังผลงานต่าง ๆ ของพระองค์ท่าน

ได้ปรากฏให้ชาวสยามรุ่นหลังได้ชื่นชมในความงดงาม ความไพเราะ และเป็นข้อมูลทางประวัติศาสตร์ให้ได้ศึกษาค้นคว้าหาความรู้อยู่ในปัจจุบัน ตลอดพระชนม์ชีพของพระองค์ทรงอุทิศเวลาให้แก่การสร้างสรรค์ศิลปกรรมด้านต่าง ๆ โดยตั้งแต่ทรงพระเยาว์ก็ทรงสนพระทัยในด้านจิตรกรรมแบบไทยประเพณี และพัฒนาพระปรีชาสามารถโดยทรงได้ถามหาความรู้เพิ่มเติมจากครูช่างต่าง ๆ ผู้มีความรู้ความสามารถทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศด้วยความอ่อนน้อมถ่อมพระองค์ เมื่อพระองค์ทรงเจริญพระชนมายุจนเข้ารับราชการสนองพระเดชพระคุณพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ผู้ทรงเป็นพระเชษฐาธิราช ก็ได้ทรงทอดทิ้งละวางการศึกษาและสร้างสรรค์ศิลปกรรมในด้านต่าง ๆ ที่ทรงถนัดเลย แม้จะทรงดำรงตำแหน่งที่ต้องรับผิดชอบเป็นอย่างมาก เช่น เสนาบดีกระทรวงโยธาธิการ กระทรวงคลัง กระทรวงกลาโหม กระทรวงวัง ดังเช่นการทรงพระนิพนธ์เพลงเขมรไทรโยคและเพลงสรรเสริญพระบารมีทรงนิพนธ์เมื่อทรงเป็นผู้บัญชาการกรมยุทธนาธิการ (ทหารบก) พระปรีชาสามารถในเชิงศิลปะของพระองค์ท่านนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงกับทรงมีพระราชหัตถเลขาวิจารณ์ไว้อย่างลึกซึ้งเมื่อได้ทอดพระเนตรสถาปัตยกรรมพระอุโบสถวัดเบญจมบพิตรที่สมเด็จพระครูทรงออกแบบและควบคุมการก่อสร้างจนแล้วเสร็จว่า “งามนัก...ฉันไม่ได้นึกจะยอเลยแต่อดไม่ได้ ว่าเธอเป็นผู้นั่งอยู่ในหัวใจของพระองค์เสียแล้ว ในเรื่องทำดีไซ้เช่นนี้” ม.ร.ว. โต จิตรพงศ์ (2493) บรรดาพระบรมวงศานุวงศ์ทั้งหลายทั้งปวง ต่างถวายสมัญญานามอย่างชื่นชมยกย่องว่า พระองค์เป็น “นายช่างใหญ่แห่งกรุงสยาม” สถาปนิก และช่างศิลป์ต่าง ๆ ผู้เป็นศิษย์เรียกพระองค์ท่านว่า “สมเด็จพระครู”

ภาพ 1

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ “สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์” “สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์” “สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์”

Condeffence

พระ

หมายเหตุ. จาก สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ “สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์” “สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์” “สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์” โดย สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, 2562, <https://shorturl.asia/6SxOW>

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดัยทรงพระประชวร

รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ.2325-2352 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดัย ทรงใฝ่ตะวันตกเป็นอย่างมาก เนื่องจากหลายพระองค์ทรงได้รับการศึกษาจากตำราและครูชาวต่างชาติที่นำเข้ามาสอนในพระบรมมหาราชวังครั้งทรงพระเยาว์ และเราทราบกันดีว่าตลอดรัชสมัยของพระองค์ ทรงปฏิรูปบ้านเมืองให้มีความเป็นสากลหรืออย่างตะวันตก ไม่ว่าจะเป็นการแก้ไขระเบียบการปกครอง ตั้งกระทรวง เปิดกิจการรถไฟ ไปรษณีย์ โทรเลข การศึกษา การแพทย์ การอนามัย และการทหาร ฯลฯ จากการที่พระองค์เสด็จประพาสยุโรปถึงสองครั้งยิ่งสะท้อนให้เห็นความใฝ่พระทัยของพระองค์รวมทั้งศิลปะตะวันตกที่เข้ามาสู่สังคมไทยทั้งแนวความคิดและศิลปะวัตถุต่าง ๆ จนถึงการศึกษาวิชาด้านศิลปะ ความใฝ่พระทัยของพระองค์รวมทั้งพระบรมวงศานุวงศ์ส่วนใหญ่เป็นศิลปะหลักวิชาซึ่งมีกระบวนการแบบเหมือนจริง สืบทอดมาจากศิลปะเรอเนสซองส์ เป็นการย้อนอดีตไปประมาณ 4 ศตวรรษ ซึ่งในรัชสมัยของพระองค์ รวมถึงในช่วงเวลาที่พระองค์เสด็จประพาสยุโรปนั้นเป็นช่วงเวลาที่ศิลปะสมัยใหม่กำลังผลิดอกออกผลในยุโรป ทั้งศิลปะลัทธิประทับใจ (Impressionism) ลัทธิประทับใจใหม่ (Neo-Impressionism) ลัทธิประทับใจยุคหลัง (Post-Impressionism) ก่อนสิ้นศตวรรษที่ 19 เป็นช่วงเวลาของการปฏิวัติอุตสาหกรรม เสรีภาพประชาธิปไตยและอำนาจของชนชั้นกลาง ศิลปินที่เรารู้จักกันดี ไม่ว่าจะเป็น มาเนต์ โมเนท์ เซอราท์ เซซานน์ ฟานโกะ โกแกง ล้วนมีบทบาทอยู่ในยุโรป วิชา ตั้งเจริญ (2547)

จากการศึกษาผู้วิจัยได้พบอีกแง่มุมซึ่งเป็นประเด็นสำคัญที่อาจส่งผลกระทบต่อแนวคิดของเรื่องการปรับตัวของสยามสู่ระเบียบโลกใหม่ ด้วยข้อมูลตามทัศนะของ ธงชัย วินิจจะกุล จากบทความที่นำเสนอเรื่องภาวะอย่างไรหนอที่เรียกว่า “ศิวิไลซ์” เมื่อชนชั้นนำสยามสมัยรัชกาลที่ 5 แสวงหาสถานะของตนเองผ่านการเดินทางและพิธีภัณฑ์ทั้งในและต่างประเทศ จากทุนสนับสนุนการวิจัยจาก John Simon Guggenheim Fellowship เมื่อปี 1995 และ The

Graduate School, University of Wisconsin-Madison บทความนี้นำเสนอในการประชุมสัมมนาของสยามสมาคมเนื่องในโอกาสครบรอบ 100 ปี ของการเสด็จประพาสยุโรปครั้งแรกของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 บทความดังกล่าวได้ตั้งข้อสังเกตอีกด้านที่ควรนำมาพิจารณาร่วมกันในเรื่องปัจจัยทางสังคมที่ส่งผลต่อแนวความคิดในการสร้างสรรค์ผลงานทรงออกแบบทางศิลปะ ในสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ จากบทความนี้นำเสนอประเด็นสำคัญในการไขว่คว้าต้องการความ “ศิวิไลซ์” เป็นความพยายามของชนชั้นนำในการปรับอัตลักษณ์ของตนเองเพื่อให้บรรลุสถานะสูงส่งภายใต้สำนึกกาลเทศะและระเบียบโลกใหม่ในความรับรู้ของสยามเองในขณะนั้น ที่มียุโรปเป็นศูนย์กลาง

ปัจจัยที่สำคัญคือการสำนึกกาลเทศะและระเบียบโลกอย่างใหม่ ลัทธิอาณานิคมมิได้เป็นเพียงความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและเศรษฐกิจ แต่ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงมหาศาลในทางวัฒนธรรม และภูมิปัญญาไปทั่วโลกด้วย ปรากฏการณ์สำนึกกาลเทศะต่อระเบียบโลกอย่างใหม่ได้เกิดขึ้นในสยามท่ามกลางยุคอาณานิคมในคริสต์ศตวรรษที่ 19 นโยบายหลักของสยามคือ อิงอังกฤษเพื่อคานาอิทธิพลฝรั่งเศส ชนชั้นนำสยามจึงนิยมชมชอบตะวันตกอย่างอังกฤษ ความพึงพอใจเช่นนี้นำไปสู่ความเปลี่ยนแปลงต่อกระแสสุนทรียะและรสนิยมของชนชั้นนำ และส่งผลต่อเนื่องมายังประชาชนที่มีฐานะในสังคมสยามในขณะนั้นว่างามอย่างฝรั่งคือ “ความมีอารยะ” ประชาชนแสดงออกโดยการเอาอย่างเจ้านายที่เป็นผู้นำของรสนิยมใหม่เพราะระเบียบโลกอย่างใหม่นี้ถือเอาความศิวิไลซ์หรืออารยะ หรือความมีอารยธรรมสูงเป็นบรรทัดฐานวัดคุณสมบัติของชาติและเผ่าพันธุ์ต่าง ๆ แต่สยามในขณะนั้นต้องการศิวิไลซ์ไม่ใช่เอาไว้อวดอ้างต่อนานาชาติหรือเพื่อการรักษาเอกราช ที่สำคัญกว่าอย่างมหาศาลก็คือ ชนชั้นนำสยามพยายามวิ่งไล่ตามโลกและปรับอัตลักษณ์ของตนเอง เพราะไม่ต้องการตกเป็นชาติหรือเผ่าพันธุ์ชั้นรองภายใต้ระเบียบโลกใหม่ จากทัศนะดังกล่าวทำให้ผู้วิจัยพบว่าบริบททางสังคมต่อระเบียบโลกใหม่นี้ได้ส่งผลสะท้อนต่อแนวความคิดการสร้างสรรค์ผลงานของสมเด็จพระจุล

ซึ่งเกิดจากปฏิกิริยาและการรวมขอมจากบริบทของสังคมและกระแสของระเบียบโลกใหม่ที่พระองค์ต้องต่อสู้ทั้งแนวความคิด วิธีการปฏิรูปอย่างแยกค่ายพร้อมการสร้างกระแสสนิยมใหม่ที่มีตุลภาวะระหว่างไทยและตะวันตกเพื่อไม่ให้ศิลปะแบบไทยประเพณีที่มีมาแต่เดิมสูญสิ้นไป จากค่านิยมของคนในสังคมในยุคสมัยนั้นที่กำลัง “ตื่นฝรั่ง”

ในแง่มุมของทางประวัติศาสตร์สยามการเปิดประเทศให้มีการค้าขายอย่างเสรีนั้น ยังส่งผลกระทบต่อการสร้างสรรคผลงานช่างฝีมือชาวสยาม อันสืบเนื่องมาจากการเผยแพร่แนวความคิดและค่านิยมแบบตะวันตกจากสิ่งตีพิมพ์ที่ชาวตะวันตกนำเข้ามา เป็นความตื่นตาตื่นใจที่ชาวสยามยุคนั้นได้พบเห็นเหมือนการเปิดไปสู่โลกอีกใบที่ไม่เคยปรากฏมาก่อนต่อสายตาชาวสยามจากสิ่งตีพิมพ์ ช่างฝีมือชาวสยามได้พยายามสร้างสรรค์ผลงานจากประสบการณ์ของตนเองที่ได้พบเห็นผลงานศิลปะของชาวตะวันตกและจากคำบอกเล่าของชนชั้นนำที่สามารถเข้าถึงข้อมูลของชาวตะวันตกเหล่านั้นได้ ไม่ว่าจะเป็เครื่องแต่งกายของผู้คน ตีกรามบ้านช่อง ทัศนียภาพ วัตถุทางศิลปะ ภาพเขียนจิตรกรรม ฯลฯ และช่างฝีมือชาวสยามก็นำมาผสมผสานกับจินตนาการของตนเองในการเลียนแบบสิ่งของดังกล่าว ซึ่งสามารถพบผลงานศิลปะที่สะท้อนแนวความคิดนี้ที่ยังคงเป็นประจักษ์พยานจนถึงช่วงเวลาปัจจุบันกับภาพจิตรกรรมฝาผนังจากผลงานชั้นครูอย่าง ขรรค์อินโข่ง ศิลปินผู้ได้รับการยกย่องเป็นจิตรกรเอกประจำรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ผู้เป็นศิลปินในสมณเพศที่แสดงออกถึงการปะทะทางวัฒนธรรมได้อย่างชัดเจน จิตรกรรมกระบวนแบบใหม่ของขรรค์อินโข่งที่เปิดรับแนวคิดอิทธิพลจากตะวันตกแสดงลักษณะเฉพาะพิเศษอิทธิพลแนวคิดใหม่บนฐานรากทักษะและภูมิปัญญาไทยรูปแบบอาคารบ้านเรือนและการแต่งกายแบบตะวันตกบนจิตวิญญาณตะวันออกหรือจิตวิญญาณไทย การสร้างสรรค์บรรยากาศด้วยสีเส้นแสดงอารมณ์ตามแนวคิดจินตนิยมและบรรยากาศตามแนวศิลปะลัทธิประทับใจด้วยการนำเสนอภาพสัญลักษณ์ การอุปมาอุปไมยและพุทธศาสนาอย่างไทย ซึ่งก่อให้เกิดจิตรกรรมพันธุ์ใหม่ในสังคมไทย วิรุณ ตั้งเจริญ (2547)

ภาพ 2

ภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถ วัดบวรนิเวศวิหาร ฝีมือขรัวอินโข่ง การนำเสนอภาพแบบตะวันตกที่แสดงปริมาตรและระยะใกล้ไกล นับเป็น ศิลปินก้าวหน้าแห่งยุคที่ผสมผสานแนวค่านิยมชีวิตแบบไทยและตะวันตกเข้าด้วยกัน

หมายเหตุ. จาก ไข ความลับ ภาพปริศนา ธรรม “วัดบรมนิวาส” ผลงานจิตรกรรมแบบ ตะวันตกสุดวิจิตรของ “ขรัวอินโข่ง”, โดย ผู้จัดการออนไลน์, 2565, <https://shorturl.asia/v26Fm>

ภาพ 3

ภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถ วัดบวรนิเวศวิหาร ฝีมือขรัวอินโข่ง รูปแฝงปริศนาธรรมที่ผสมผสานการวาดด้วยหลักวิชาแบบตะวันตก

หมายเหตุ. จาก จิตรกร สมัยรัตนโกสินทร์ ขรัว อินโข่ง., โดย रिम खोबफ्लसुบู้ด., 2562, <https://shorturl.asia/ZGsOn>

นอกจากสิ่งตีพิมพ์จะเป็นสื่อที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในวิถีคิด และวิธีการสร้างสรรค์ผลงานของงานช่างไทยแล้ว รูปถ่ายจากกล้อง ถ่ายรูปและการเขียนภาพเหมือนบุคคลที่นิยมในตะวันตก ก็เป็นอีกหนึ่งแรงกระตุ้นในการพัฒนารูปแบบของงานช่างไทย กล้องถ่ายรูป เริ่มเข้ามาเป็นที่รู้จักของชนชั้นนำในสยามในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นการริเริ่มการถ่ายภาพบุคคลโดยเฉพาะ พระบรมฉายาลักษณ์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเอง แต่ชนชาวสยามในสมัยนั้นไม่นิยมการถ่ายรูปซึ่งขัดต่อความเชื่อดั้งเดิมที่ยึดถือกันมา ซึ่งผู้วิจัยได้ค้นพบทัศนะเกี่ยวกับการถ่ายภาพบุคคลของชนชาวสยามจากจดหมายตอบโต้ระหว่างสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับพระยาตำรากราชานาภาพ ในหนังสือสาส์นสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีข้อความที่น่าสนใจต่อการปรากฏขึ้นของกล้องถ่ายรูปในสยามดังนี้ “...ด้วยทรงเกรงว่าจะเอาไปทำร้ายด้วยกฤตยาคม (แม่) สมเด็จพระเจ้าพระยา 2 องค์ องค์ใหญ่ไม่ยอมถ่ายรูป ยอมแต่องค์น้อย ไซ้แต่เท่านั้น มีใครอีกคน 1 หม่อมฉัน ลืมชื่อไปเสียแล้ว ไปถ่ายรูปที่ร้านนายจิตร ถ่ายเป็นครึ่งตัว เจ้าของเห็นเข้าตกใจ ตีโพยตีพายว่า จะตัดตัวให้เป็นอันตราย ทูลกระหม่อม พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรงถือทั้งถ่ายรูปและปั้นรูปก่อนคนอื่น...” สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาตำรากราชานาภาพ (2499)

จากข้อความดังกล่าวบ่งชี้ให้เห็นว่าการเปลี่ยนแปลงแนวความคิด หรือค่านิยมในสังคมสยามในยุคนี้จะสามารถปรับเปลี่ยนได้เมื่อชนชั้น นำเป็นผู้ริเริ่มประชาชนทั่วไปจึงจะหาญกล้าปฏิบัติตาม แต่ในระหว่างที่อิทธิพลทางวัฒนธรรมตะวันตกได้หลั่งไหลเข้ามาสู่ประเทศสยามจนไม่สามารถทัดทานได้ การนิยมต่อศิลปะอย่างตะวันตกจากชนชั้นสูงของสยามกลับเป็นการแสดงถึงรสนิยมที่มีอารยธรรมทัดเทียมนานาประเทศจนทำให้ในหมู่ชนชั้นระดับรองลงมาทำตามเพื่อแสดงสถานะของตน จนกลายเป็นค่านิยมและกระแสสุนทรีย์ใหม่ที่ปรากฏขึ้น

ภาพ 4

ภาพพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4

หมายเหตุ. จาก นิทรรศการภาพถ่ายในรัชกาลที่ 4, โดย สำนักหอสมุด, ม.ป.ป.,
<https://shorturl.asia/ucUXh>

“ปฏิบัติการและการรอมชอม” ความท้าทายอย่างสมเด็จครู

สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์เป็นหนึ่งในบรรดาศิลปินและช่างฝีมือที่สร้างสรรค์ผลงานภายใต้สภาวะที่บ้านเมืองได้รับผลกระทบจากวัฒนธรรมตะวันตก ซึ่งทวีความรุนแรงมากเป็นลำดับตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา จนก่อให้เกิดการปรับปรุงแนวทางและรูปแบบศิลปวิทยาการให้ผสานร่วมกับหลักวิชาทางศิลปะของตะวันตก เพื่อสร้างความเท่าทันกลุ่มประเทศจักรวรรดินิยมตามแนวทางอย่างตะวันตก จากกระทรวงงานของพระองค์ทรงบุกเบิกวงการศิลปกรรมไทยแทบทุกแขนง การศึกษาปัจจัยและบริบททางสังคมแห่งยุคสมัยที่ส่งผลต่อแนวความคิดในการสร้างสรรค์ผลงานของพระองค์ ทำให้เห็นว่าบริบททางสังคม การเมือง ชนชั้นนำ เศรษฐกิจและเทคโนโลยี เป็นตัวแปรสำคัญที่ทำให้ค่านิยมของช่างสยามแปรเปลี่ยนและปรับตัวเพื่อคงความสดใหม่และมีชีวิตชีวาในการแสดงออกทางความคิดและนำเสนอผลงานของตนเองให้เป็นที่นิยมว่าทันสมัย ซึ่งผู้วิจัยมีแนวความคิดว่าตัวแปรสำคัญบางส่วนของช่างสยามแปรเปลี่ยนและปรับตัวเพื่อคงความสดใหม่และมีชีวิตชีวาในการแสดงออกทางความคิดและนำเสนอผลงานของตนเองให้เป็นที่นิยมว่าทันสมัย ซึ่งผู้วิจัยมีแนวความคิดว่าตัวแปรสำคัญบางส่วนของช่างสยามแปรเปลี่ยนและปรับตัวเพื่อคงความสดใหม่และมีชีวิต

1. การรับรู้ต่อข่าวสารและภาพที่ปรากฏจากสิ่งตีพิมพ์ชาวตะวันตกที่เป็นการเปิดโลกและมุมมองใหม่ของชาวสยาม

2. กล้องถ่ายรูป เทคโนโลยีใหม่ที่เข้ามาพร้อมกับการปฏิวัติต่อความเชื่อดั้งเดิมของประชาชนทั่วไปซึ่งส่งผลต่อการปรับรสนิยมตนเองในการเอาอย่างเจ้านายเพื่อการสะท้อนรสนิยมที่มีอารยะและบ่งบอกสถานะของตนเองต่อสังคม

3. สิ่งสำคัญที่สุดคือการร่วมมือกันขับเคลื่อนสยามเพื่อเข้าสู่ความเป็นประเทศ “ศิวิไลซ์” เพื่อสร้างความเป็นประเทศที่มีอารยะมีตัวตนในสังคมโลกและปรับตนเองสู่ระเบียบโลกใหม่ที่มีตะวันตกเป็นศูนย์กลาง เหตุการณ์บ้านเมืองในยุคของการล่าอาณานิคมสิ่งแรกที่สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์มีปฏิบัติการเพื่อให้ศิลปะของชาติไม่ถูกกลืนกลายเป็นอื่นทั้งหมดคือการต้องพัฒนาความคิดและวัตถุดิบให้เจริญในสายตาชาวตะวันตกจึงเกิดปฏิบัติการในการตอบสนองต่อสภาวะทางศิลปวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นด้วยการผสมผสานแลกเปลี่ยน เพื่อสร้างให้เกิดดุลยภาพระหว่าง

ศิลปะไทยและตะวันตก มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงงานแบบจารีตให้ มีขอบเขตความเหมาะสมในการตกแต่ง การแสดงสัญลักษณ์หรือคติ ที่ขัดต่อหลักเหตุและผลให้ลดลง แต่ยังคงให้ความสำคัญกับหน้าที่ การใช้งานเดิมและหน้าที่การใช้งานใหม่ในงานพิธีหัตถ์ทุกแขนง ไม่ได้เป็นการนำมาใช้โดยขาดหลักการและเหตุผล การรับเทคโนโลยี และวัสดุในการประกอบสร้างแบบตะวันตกหรือวัสดุทางเลือกอื่น ๆ เพื่อสร้างความเป็นไปได้ใหม่ ซึ่งมีความคงทน แปลกใหม่ และสีสันทัน ที่ไม่คุ้นชินแตกต่างจากที่เคยใช้มาแต่โบราณและความเข้าใจเชิงช่าง เรื่องของวัสดุและเทคนิควิธีการใช้งานวัสดุ แนวทางการออกแบบที่ ทรงนิยมสร้างสรรค์ผลงานให้มีความแปลกตา สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ (2521) และต้องสนองการใช้งานอย่างคุ้มค่าประกอบกับสถานการณ์ทาง เศรษฐกิจของประเทศที่ประสบปัญหาทางการเมืองและการเงินมาตั้งแต่ ปลายรัชสมัยรัชกาลที่ 6 ซึ่งถือเป็นประเด็นสำคัญต่อการแสดงออก ทางผลงานศิลปะของพระองค์ที่ต้องใช้แนวความคิดมาเป็นตัวนำใน การออกแบบและสร้างสรรค์มากยิ่งขึ้นด้วยเช่นกัน

ผู้วิจัยได้เห็นถึงโลกทัศน์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ที่ทรงแสดงแนวความคิด ต่อการฝึกฝนและสร้างสรรค์ผลงาน เป็นเหมือนแบบแผนของครูช่าง สยามและเป็นแนวทางในการสร้างสรรค์ศิลปะไทยรูปแบบใหม่ในขณะ นั้น ที่แฝงด้วยวิคิดจากการทรงงานและสื่อให้เห็นถึงความท้าทาย ของ “ปฏิกริยาและการรวมขอม” ต่อการสร้างสรรค์และปฏิบัติตน ของช่างฝีมือดังนี้

คนเขาถือกันว่าฉันเป็นช่างดี แต่จะถูกหรือไม่นั้นไม่ทราบ ตัวเองก็ตัดสินใจไม่ได้ จะนับว่าเป็นศิลปินหรือไม่ใช่ก็ไม่แน่ แม้อำศิลปะ ก็กลายเป็นเปลือยกายไปได้ จึงจะใช้ด้วยคำไทย ๆ ว่า “ช่าง” ซึ่งยังไม่เปลี่ยนแปลง ช่างดีนั้นพูดกันว่าฝีมือดี แต่ไม่จริงมิได้ ฝีมือจะใช้

อะไรก็ได้ ต้องว่าความคิดดี คือความคิดนำมือไป อันความคิดของพวกช่างนั้นไม่มีที่สุด แต่เห็นว่าจะต้องทรงองค์คุณเหล่านี้เป็นที่ตั้ง...”

ข้อ 1 ต้องดูมาก

ข้อ 2 จะทำอะไรต้องนึกเอง จะจำเขามาทำ (คือกอบปี) นั้นไม่ควร เพราะจะดีไม่ได้ ถ้าหากตีคนที่คิดเดิมเขาก็เอาดีไปกินเสีย ช่างที่ดีก็ไม่ใช่ว่าจะจะเป็นเหวดตาเหมาแต่ไหน ถ้าหากจะเปรียบแล้ว ก็คือกินของที่เขากินแล้วเข้าไปแล้วแตกเป็นเหงื่อออกมา นี่เองจัดว่าเป็นความคิด

ข้อ 3 ความคิดของช่างที่ดีไม่ใช่ดีไปเสมอ ลางทีก็เสีย แต่ต้องจำไว้ว่าเสียแล้วเป็นครู คือไม่ทำอีก คำโบราณก็มีอยู่ว่า “โรคเป็นครูหมอ” “งานเป็นครูช่าง” คำนี้เป็นถูกที่สุด

ข้อ 4 เขาให้ทำอะไรต้องทำโดยไม่คิดถึงผลนั้นเองจะเป็นประโยชน์แก่ตัวเราที่ได้ฝึกทำงาน

ข้อ 5 จะทำอะไรต้องเตาน้อยที่สุด ที่ว่าเตาน้อยนั้นก็ต้องดูแต่จะดูก็ต้องเลือก คือถ้าจะทำของประจำบ้านเราจะต้องดูของในบ้านเรา จะดูแบบสำเร็จที่เขาทำมานั้นจะหลงว่าอย่างง่าย ๆ จังไทยกับฝรั่งรูปร่างก็ไม่เหมือนกัน เว้นแต่จะทำของในต่างประเทศจึงควรดูแบบสำเร็จซึ่งเขาทำมา แต่จะรับรองว่าถูกก็ไม่ได้ ลางอย่างก็จะถูก ลางอย่างก็จะผิด นึกได้เท่านี้แต่คงจะมีอีกมาก หากเพียงพอนี้ก็ช่วยช่างให้ดีได้มากแล้ว...

(ลงพระนาม) นริศ ปลายเนิน วันที่ 19 สิงหาคม พ.ศ.2485 สมเด็จครู (2564)

จากโลกทัศน์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทววงศ์วโรปการถึงกรอบวิธีการสร้างสรรค์ที่มุ่งเน้นวิธีคิดโดยมีความคิดดีเป็นที่ตั้งมาเป็นลำดับแรกและการฝึกฝนปฏิบัติงานจริงให้ชำนาญ การเพิ่มเติมค้นหาความรู้ใหม่ ๆ โดยไม่ปิดกั้นองค์ความรู้ในทุก ๆ ด้านที่เกี่ยวข้องกับงานของตนจนสามารถกลั่นกรองออกมาเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตนได้ โดยมุ่งเน้นที่ความคิดความดี เป็นตัวนำฝีมือของผู้สร้างสรรค์เป็นสำคัญคือ “ใช้ความคิดนำมือไป” เพื่อการแสดงออกโดยมีเป้าหมายในการยกระดับจิตใจผู้ชมเป็นสำคัญว่า “สิ่งใดดี สิ่งนั้นจึงงาม”

“ปรากฏการณ์” ไทยร่วมสมัยอย่างสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

การสร้างสรรค์ผลงานทรงออกแบบทางด้านศิลปกรรมของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชพระยานริศรานุวัดติวงศ์ เป็นปรากฏการณ์ของการปฏิรูปศิลปกรรมไทยสู่ความร่วมมือเพื่อก้าวตามให้ทันกระแสโลกใหม่เพียงประการเดียว แต่เป็นวิถีทางเพื่อการรักษาเอกราชทางวัฒนธรรมที่พระองค์ทรงเข้าใจและเข้าถึงการเคลื่อนไหวเป็นพลวัตซึ่งเป็นธรรมชาติของวัฒนธรรมเพื่อให้สามารถยังคงอยู่ในแต่ละช่วงเวลาอย่างเหมาะสม ในขณะที่กระแสความต้องการควมมีศิลปะของชาติได้ครอบคลุมไปทั่วโลกในคริสต์ศตวรรษที่ 19 การปฏิรูปทางศิลปกรรมไทยของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงนำกระแสสุนทรียะอย่างตะวันตกเข้ามาผสมผสานด้วยการยอมรับอย่างค่อยเป็นค่อยไป ไม่ได้รับมาใช้โดยการลอกเลียนแบบอย่างตะวันตกหรือยกเอาแนวความคิดมาใช้โดยตรงไปตรงมา แต่เป็นการรับเอามาแนวคิดจากโลกตะวันตกเข้ามาอย่างประนีประนอม ดัด ปรับ ตัดต่อและตีความ สื่อความหมายใหม่ตามที่คนไทยเข้าใจ และมีความสัมพันธ์สอดคล้องกับแนวคิดนั้นเพื่อให้สามารถดำรงอยู่อย่างมีชีวิตชีวาในสังคมวัฒนธรรมไทย

สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงมีผลงานเด่นด้านจิตรกรรมที่ผสมผสานกับประวัติศาสตร์ไทย อุดมคติ และกระบวนการแบบไทยเข้ากับกระบวนการแบบตะวันตกและสุนทรียะจากตะวันตกได้อย่างน่าทึ่ง โดยมีรายละเอียดเกี่ยวกับความเหมือนจริง ภายวิภาค แสงเงา โครงสร้างภาพทัศนียภาพเชิงเส้นและบรรยากาศ (Linear and atmospheric perspective) ตลอดจนการใช้สีฝุ่นและสีน้ำ โขติ กลายานมิตร กล่าวไว้ว่า “สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชพระยานริศรานุวัดติวงศ์ นายช่างพระองค์นี้ทรงเป็นผู้ที่ศึกษางานศิลปวัฒนธรรมไทยหลายสาขา และขณะที่ทรงประกอบกิจการทางศิลปวัฒนธรรมนั้นก็ ได้ทรงปรับปรุงพระองค์ในด้านความรู้สมัยใหม่ ตามความเจริญทางเทคโนโลยีตะวันตกด้วย จากความรู้ใหม่ที่ทรงฝึกฝนพระองค์ได้ทรงนำมาประยุกต์ใช้กับงานศิลปะไทยโดยเฉพาะ ในด้านจิตรกรรมนั้นพระองค์ได้ทรงศึกษาด้วยตัวพระองค์เองมาตั้งแต่ต้น ในลักษณะภาพสองมิติที่นิยมกันมาแต่ดั้งเดิม ต่อมาเมื่อได้ทรงศึกษาวิธีเขียน

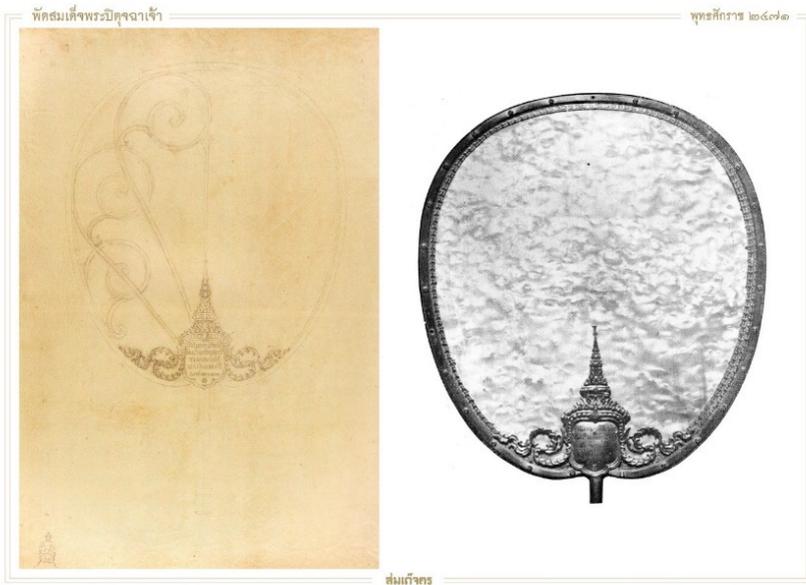
ภาพระบบสร้างความลึกแบบสามมิติ และทรงศึกษาทางสรีรวิทยาตามวิธีของตะวันตกจากช่างอิตาลีเช่น พระองค์ก็ได้นำวิธีการใหม่มาใช้กับงานจิตรกรรมไทยอย่างได้ผลดี ปรากฏว่าทรงใช้ทัศนียภาพคล่องจักขุได้อย่างถูกต้องตามหลักวิชา”

ผู้วิจัยยกตัวอย่างแนวความคิดในการออกแบบงานประณีตศิลป์ในฝีพระหัตถ์ ที่มีความเด่นชัดในการทดลองแนวความคิดและวัสดุในการออกแบบเพื่อสร้างสุนทรีย์และรสนิยมใหม่จนเกิดเป็นปรากฏการณ์สำคัญต่องานศิลปะเชิงช่างฝีมือดั้งเดิม การปักประดับบนสิ่งทอนับอันเป็นแบบอย่างของงานประณีตศิลป์ชั้นเยี่ยมประเภทหนึ่งของสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ที่เคยรุ่งเรืองถึงขีดสูงสุดทั้งด้านการออกแบบลวดลายและเทคนิคการปักประดับขั้นสูงกับการกรอผ้าทดลองที่จะแหวกขนบเพื่อสร้างสิ่งใหม่ข้ามพ้นจากขนบดั้งเดิม ปรากฏการณ์เหล่านี้สามารถพบได้ชัดเจนผ่านผลงานการออกแบบงานประเภทประณีตศิลป์ ในฝีพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9 ผู้ทรงออกแบบผลงานการปักประดับบนสิ่งทอผ่านงานประณีตศิลป์ที่เรียกว่า “ตาลปัตร” พัดรองพระราชพิธี ซึ่งนอกเหนือไปจากบทบาทการใช้งานทางพระพุทธศาสนาแล้ว “ตาลปัตร” มีความน่าสนใจมากยิ่งขึ้นเมื่อเราลองวิเคราะห์ด้วยมุมมองของการออกแบบ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านการออกแบบกราฟิกลวดลาย ภูมิปัญญาการประกอบสร้างโดยเฉพาะการปักบนสิ่งทอที่ครูช่างในอดีตได้สร้างกระบวนการการเรียนรู้แบบเชิงช่างหลากหลายรวมเป็นหนึ่งเดียว ซึ่งเป็นการส่งต่อองค์ความรู้ที่มีรากฐานจากแนวทางการสร้างสรรค์ศิลปะในยุคกรีก-โรมัน (Greek-Roman Age) และ ยุคฟื้นฟูศิลปวิทยา (Renaissance) ที่เน้นใช้แบบแผนการสร้างสรรค์ความงามตามอุดมคติ ผ่านผลงานทรงออกแบบตาลปัตรและพัดรองพระราชพิธี แสดงถึงกระบวนการที่เปลี่ยนไปจากงานแนวประเพณีเดิมที่มุ่งเน้นสร้างความงาม คติ สัญลักษณ์ เพื่อเพิ่มพูนความยิ่งใหญ่ของพระมหากษัตริย์ ศาสนาหรือความเชื่อแบบเก่า และที่มาขององค์ประกอบเหล่านั้นเป็นการออกแบบบนพื้นฐานของเหตุและผลตามหลักวิถีคิดแบบตะวันตกเป็นสำคัญ ด้วยวิธีการออกแบบของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9 ที่สอดคล้องกับลวดลายภาพสัญลักษณ์

การสื่อความหมายอุปมาอุปไมย วัสดุ เทคนิคการประกอบสร้าง การปักประดับบนสิ่งทอ การใช้งานที่มุ่งเน้นการสื่อสารต่อสายตา ผู้พบเห็นที่สามารถเล่าเรื่องราวของช่วงเวลา สถานที่ เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจนกระทั่งตัวตนผู้เป็นเจ้าของพัดเหล่านั้นพร้อมมีความงาม แปลกตาเป็นลักษณะผลงานสื่อผสม หรือ Mix Media Art ยุคแรกเริ่ม ส่งผลให้งานของพระองค์กลายเป็นแบบแผนงานช่างชั้นครู “ตาลปัตร” จึงอาจเป็นตัวแทนปรากฏการณ์ของความท้าทายต่อ “ปฏิกิริยาและการรวมขอม” ที่ชัดเจน

ภาพ 5

ภาพพัดงานพระศพ สมเด็จพระปิตุจฉาเจ้าสุทุมลมารศรี พระอัครราชเทวีใน รัชกาลที่ ๕ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศฯ ทรงเขียนถวาย เมื่อปี พ.ศ.2471

หมายเหตุ. จาก พัดสมเด็จพระปิตุจฉาเจ้า, โดย สมเด็จพระเจ้า, 2562, <https://shorturl.asia/1G9C>

พัดชิ้นนี้ทำจากวัสดุพิเศษ ที่เรียกว่า “นาโกร็ก” ดูล้ำลายพลาสติกแต่จริงแล้วคือ กระจาดองเต้าทะเล (เต้ากระ)

กระดองเต่าได้ชื่อว่า อัญมณีอินทรี ที่มีคุณค่าไม่ต่างจากงาช้าง อันมีความหมายที่เป็นมงคล ทำให้เห็นถึงทัศนคติของพระองค์ในการ หมายถ้อยที่จะทดลองวัสดุทางเลือกใหม่ ที่สามารถสื่อสารความสวยงาม ของวัสดุจากพื้นผิวที่ปรากฏเมื่อกระทบแสงคล้ายกับกลุ่มก้อนเมฆบน ท้องฟ้ายามเย็นให้ความรู้สึกเรื่องราวตามจินตนาการของผู้พบเห็น

ภาพ 6

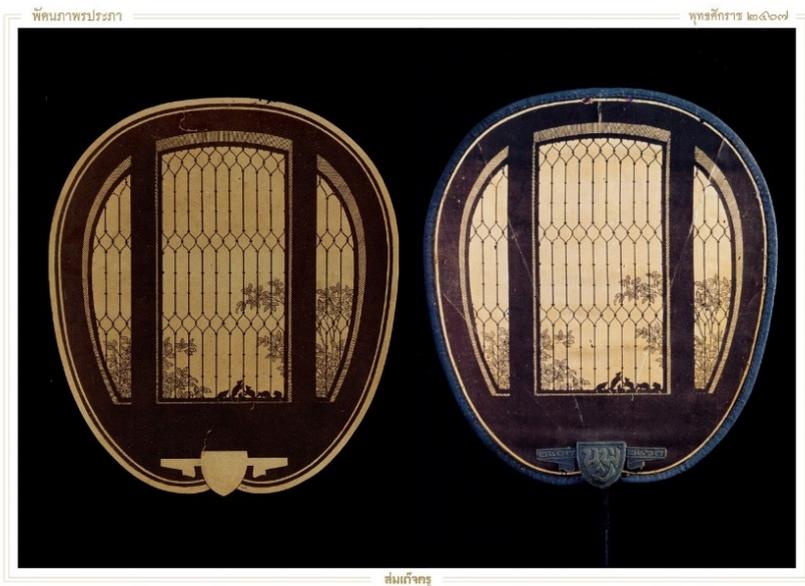
ภาพพัดพระวิมานไพชยนต์ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศฯ ทรงเขียนทูลเกล้าฯ ถวายในรัชกาลที่ 6 สำหรับงานพระบรมศพ สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรม ราชินีนาถ พระราชชนนีพันปีหลวง เมื่อ พ.ศ.2463 พัดเล่มนี้ ปักไหมบนพื้น แพรสีฟ้าด้วยวิธีปักแบบถนอม ซึ่งเป็นศิลปะที่สมเด็จพระพันปีหลวงทรงนำเข้ามาฝึกปักในเมืองไทย การปักเป็นการลดทอนรายละเอียดแต่กลับทรงพลังด้วยการเล่าเรื่องราวจากเล่นกับแสงเงาที่ปรากฏเพียงเท่านั้น

หมายเหตุ. จาก พัดพระวิมานไพชยนต์, โดย สมเด็จพระเจ้า, 2562, <https://shorturl.asia/6Lapi>

ภาพ 7

ภาพพัตินภาพรประภา งานทำบุญพระชันษาครบ 60 ปี สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศฯ ทรงเขียนถวายพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าฉันทประภา เมื่อ พ.ศ.2467 พัตินนี้ถือเป็นตัวแทนของการสื่อความหมายด้วยสัญลักษณ์ที่พระองค์ทรงออกแบบตีความได้อย่างแยบคาย ประกอบไปด้วยการสร้างบรรยากาศ ช่วงเวลาและสถานที่ มนวกเพิ่มเข้าไปอย่างกลมกลืนกับสัญลักษณ์ที่สร้างเรื่องราวสอดคล้องแสดงตัวตนและชีวิตของผู้เป็นเจ้าของพัติน

หมายเหตุ. จาก พัตินภาพรประภา, โดย สมเด็จพระเจ้า, 2562, <https://shorturl.asia/DEJXB>

กระแสสุนทรียะใหม่อย่างสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์

สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ คือจุดเริ่มต้นของการแสวงหาเอกลักษณ์ การอยู่ร่วมกันสร้างวัฒนธรรมที่อยู่ระหว่างช่วงเวลาการปะทะกันของวัฒนธรรมดั้งเดิมและกระแสนิยมใหม่ ซึ่งเป็นอีกจุดเริ่มต้นของความหลากหลาย การข้ามพ้นทางวัฒนธรรม ได้ส่งอิทธิพลเชื่อมโยงและถ่ายเทเข้าหากันจากช่วงเวลาหนึ่งไปสู่อีกช่วงเวลาหนึ่ง จากวัฒนธรรมหนึ่งไปสู่อีกวัฒนธรรมหนึ่ง การถ่ายเทเข้าหากันนั้นมีลักษณะเกิดเป็นภาพซ้อนและมีพลวัตอย่างไม่ขาดสาย ในสังคมและชีวิตความเป็นอยู่ ซึ่งสิ่งเหล่านี้อาจเป็นปฏิกิริยาและการรวมขอมที่ก้าวหน้ามากพอสมควรเพื่อก้าวให้ทันโลก การพัฒนาความคิดและการสร้างสรรค์งานศิลปะของสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ ซึ่งเป็นแบบแผนอย่างใหม่กับวงการศิลปกรรมของไทย ผลักดันให้เกิดการสร้างเสรีภาพและสร้างสรรค์สุนทรียะหน้าใหม่ ความคิดเรื่องศิลปะ เรื่องทักษะ เรื่องความงามเปลี่ยนแปลงไป การแสดงออกทางศิลปะที่สัมพันธ์กับวัฒนธรรมและสังคม เป็นศิลปะที่เกิดการผสมผสานข้ามศาสตร์ ข้ามทักษะเชิงช่างแสดงออกด้วยสื่อบูรณาการหรือเรียกว่าศิลปะสื่อผสม ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นทั้งโลกตะวันตกและตะวันออก กล่าวถึงศิลปะหลังสมัยใหม่ที่เป็นพลวัตต่อเนื่องจากการปฏิรูปทางศิลปกรรมของสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ เราคงจะปฏิเสธกระแสการเปลี่ยนแปลงในสังคมไม่ได้ การทรงงานของสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ทำให้เห็นถึงการผสมผสานปฏิกิริยาและการรวมขอมในยุคสมัยที่ไม่สามารถแข่งขันและปฏิเสธได้ การน้อมรับดังกล่าวจึงเกิดขึ้นเพื่อสร้างสมดุลภาพพระหว่างศิลปะ หลักวิชาตะวันตก ศิลปะสมัยใหม่ ศิลปะหลังสมัยใหม่ ศิลปะประเพณีนิยม ศิลปะพื้นบ้านและภูมิปัญญาไทยในสังคม “ปฏิกิริยาและการรวมขอม” ตามแบบแผนอย่างสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์จึงเป็นปรากฏการณ์สำคัญทางสังคมและศิลปะที่ก่อให้เกิดกระแสสุนทรียะใหม่และรสนิยมใหม่ ตามที่ชนะของพระองค์ที่สามารถสะท้อนเสรีภาพทางความคิดต่อการเรียนรู้และสร้างสรรค์ผลงานดังเห็นจากการที่พระองค์ทรงกล่าวไว้ว่า “...ถ้าทำสิ่งใดโดยยึดหลักที่ครูสอนไว้แต่อย่างเดียว ไม่คิดปรับปรุงให้ดีขึ้น วิชา นั้นจะเรียวลงตามลำดับ หากรู้จักปรับปรุงแก้ไขให้

ถูกหลักวิธีจะทำให้ดีขึ้น แต่การคิดดัดแปลงแก้ไขนี้ต้องศึกษาให้รู้
จริงเสียก่อน จึงจะดัดแปลงแก้ไข มิฉะนั้นจะทำให้สิ่งนั้นเสียหาย
ทั้งนี้เพราะเหตุการณ์และความนิยมของคนย่อมเปลี่ยนไปตามกาล
สมัย การจะคิดถึงความนิยมของคนสมัยใหม่ไปหาของเก่านั้นยาก
จำเป็นต้องดึงของเก่าที่มีคุณค่าลงมาหาคนสมัยใหม่ในโอกาสที่
เหมาะสม...” ม.จ.ดวงจิตร จิตรพงศ์ (2514)

เนื่องจากสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ที่ทรงมีผล
งานทรงออกแบบผีพระหัตถ์ที่ได้รับการยกย่องให้เป็นตัวแทนของ
พลวัตรูปแบบแผนของครูช่างสยามที่สำคัญของงานศิลปกรรมไทย
สมัยรัตนโกสินทร์ จากการทรงเป็นผู้นำเอากระบวนแบบจากศิลปะ
ไทยประเพณีมาสร้างสรรค์ด้วยหลักวิชาศิลปะตะวันตกได้อย่าง
มีประสิทธิภาพพร้อมกับสอดแทรกปรัชญา ผสมผสานประวัติศาสตร์
และความคิดริเริ่มใหม่ลงในผลงานของพระองค์เสมอ จึงเป็นจุดเริ่มต้น
ของแนวความคิดและความเป็นมาของหลักการปฏิรูปศิลปกรรมไทยร่วม
สมัยของรัตนโกสินทร์ยุคที่ 2 ที่แตกแขนงไปสู่งานศิลปกรรมในทุก ๆ
ด้านของศิลปกรรมไทย ไปพร้อมกับการรักษารอยต่อของภูมิปัญญา
จากอดีต ปัจจุบัน สู่อนาคต ผสานศาสตร์ของวัฒนธรรมอันแตกต่าง
ให้เป็นหนึ่งเดียว ทั้งสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และเทคโนโลยี
ให้สมดุลกัน และยังเป็นแนวทางการสร้างสรรค์ที่สอดคล้องกับ
แนวความคิดที่เกิดเป็นกระแสในช่วงเวลาปัจจุบัน คือแนวคิดยุค
หลังสมัยใหม่ (Post-modern) ซึ่งเป็นกระแสแนวคิดที่แสดงถึง
ปฏิกิริยาที่ตอบรับกับการเปลี่ยนแปลงการเติบโตของเศรษฐกิจ
และสังคม เนื่องจากกระแสแนวความคิดแบบยุคหลังสมัยใหม่เป็น
กระแสที่เน้นการวิพากษ์วิจารณ์และเน้นการตั้งคำถามต่อแนวความคิดที่
ทันสมัยที่เป็นกระแสหลักของการพัฒนา โดยปรากฏการณ์ที่พบเห็น
ในปัจจุบันคือการนำเอาวัฒนธรรมมาเป็นส่วนสำคัญในการสร้างสรรค์
และพัฒนาสังคมโลก

แบบแผนอย่างสมเด็จพระเจ้าจรัญ นำความคิดสู่การออกแบบสุนทรีย์ะใหม่

3 กระบวนการและบทสรุป

ผู้วิจัยวิเคราะห์ถึงหลักการในการสร้างสรรค์ผลงานทรงออกแบบโดยสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงมีพระปรีชาสามารถที่มุ่งเน้นไปทางการออกแบบมากกว่าการลงมือปฏิบัติอย่างช่างฝีมือหรือทรงเป็น “นักออกแบบ” หรือ “ดีไซเนอร์” ผู้สร้างแนวความคิดให้ปรากฏออกมาได้จริงด้วยวิธีการผสมผสานองค์ความรู้และบูรณาการศาสตร์หลายแขนงให้สมดุลเป็นหนึ่งเดียว ได้มุ่งเน้นกระบวนการแปรรูปแนวความคิดไปสู่การออกแบบตามแนวทางของพระองค์ที่เป็นแบบแผนเฉพาะตัวและสามารถนำไปปรับใช้ในสถานการณ์อื่น ๆ ในปัจจุบันได้ดังนี้

1. กระบวนการรักษาไว้ : จริตริเริ่มและสืบชนบ

กระบวนการรักษาไว้ด้วยจริตริเริ่มและสืบชนบ เป็นพัฒนาการที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานความรู้ศิลปะแบบประเพณีในอดีต ที่ผสมผสานแรงบันดาลใจเฉพาะตัวของพระองค์ จากความรอบรู้ในศาสตร์หลากหลายแขนง และหาจุดเชื่อมโยงถ่ายทอดเข้าหากันทำให้เกิดเป็นภาพซ้อนและเป็นพลวัต ทำให้สามารถรักษาไว้ในเรื่องราวและการสื่อความหมายเช่นเดิม แต่ถูกออกแบบสร้างสรรค์ทางความคิดริเริ่มให้ปรากฏเป็นภาพลักษณ์ใหม่แบบความงามในอุดมคติตามชนบเดิม

2. กระบวนการสร้างสรรค์ : แหวกชนบ การผสมผสานปฏิกริยาและการรวมชอม

กระบวนการสร้างสรรค์ผลงานของสมเด็จพระเจ้าจรัญ เป็นการผสมผสานสุนทรีย์ะไทยและหลักวิชาศิลปะอย่างตะวันตกเพื่อเสริมเติมในจุดที่ไทยประเพณีได้ขาดหายไป ด้วยเรื่องของกายวิภาค แสงเงา โครงสร้างทัศนียภาพเชิงเส้นและบรรยากาศ ซึ่งเกิดเป็นวิธีการของการประกอบสร้างทำให้เกิดศิลปะรูปแบบใหม่ของไทย และในกระบวนการสร้างสรรค์ดังกล่าวยังได้เปิดกว้างทำการแลกเปลี่ยนองค์ความรู้และผสมผสานกระบวนการสร้างสรรค์งานศิลปะระหว่างศิลปินตะวันตกและช่างไทยซึ่งถือเป็นการหาญกล้าแหวกชนบเพื่อสร้างสิ่งใหม่ไปพร้อมกัน

3. กระบวนการสื่อผลลัพธ์ : การสร้างดุลยภาพระหว่างสิ่งที่มองเห็นและสิ่งที่มองไม่เห็น

กระบวนการสื่อผลลัพธ์เป็นการสร้างสมดุลภาพทางความงามต่อการรับรู้ทางการมองเห็นและมองไม่เห็น เพื่อการสื่อความและสร้างคุณค่าใหม่ เป็นการวัดค่าด้วยความเป็นมนุษย์เป็นความหมายอันสำคัญที่ไร้รูป ดังนั้นคำว่า “งาม” จากการศึกษาครั้งนี้จึงไม่ได้หมายถึงงามทางกายภาพเพียงอย่างเดียว แต่ในผลงานของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ หรือ “สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์” หรือ “สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์” กลับทำให้เห็นแง่มุมทางความคิดที่แตกต่างออกไปจากมุมมองศิลปะในปัจจุบัน ทั้งลักษณะการแสดงผลงานทางผลงานที่มีจริยธรรมเริ่มจากข้อจำกัดได้โดยไม่ซ้ำซาก ซ้ำให้เห็นถึงการก้าวต่อไปของศิลปะในอนาคตอย่าง “แบบแผนสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์” ซึ่งถือเป็น

กระแสศิลปะร่วมสมัยในสังคมไทยได้มีพลวัตต่อเนื่องอย่างไม่ขาดสายจากอดีตจนถึงปัจจุบันขณะ ผู้แสวงหาศิลปะก็ยังสามารถรับรู้อัตลักษณ์เฉพาะบางอย่างที่ยังซ่อนเร้นและซ่อนทับให้เห็นรากเหง้าความเป็นมาอันเป็นแก่นที่แท้จริง การแสดงออกที่นำศิลปะดั้งเดิมในรูปแบบเก่ามาสร้างสรรค์ขึ้นใหม่ตามแนวคิดและวิธีการประกอบสร้างในแนวทางเฉพาะตนของศิลปินเองก็ถือได้ว่าเป็นศิลปะร่วมสมัยด้วยเช่นกัน แต่นอกจากเพียงความแปลกใหม่ที่ได้อุบัติขึ้นในยุคปัจจุบันนี้ ก็คงเป็นเพียงเรื่องธรรมดาสามัญไปแล้วเพราะขณะนี้คือช่วงเวลาของการเกิดสิ่งใหม่ในทุกวินาทีจากบริบททางสังคม เสรีภาพทางความคิดและเทคโนโลยีที่ก้าวล้ำตลอดเวลา ดังนั้นศิลปะร่วมสมัยอันเป็นต้นกำเนิดจากบรมครูโบราณในอดีตอย่างสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ หรือ “สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์” กลับทำให้เห็นแง่มุมทางความคิดที่แตกต่างออกไปจากมุมมองศิลปะในปัจจุบัน ทั้งลักษณะการแสดงผลงานทางผลงานที่มีจริยธรรมเริ่มจากข้อจำกัดได้โดยไม่ซ้ำซาก ซ้ำให้เห็นถึงการก้าวต่อไปของศิลปะในอนาคตอย่าง “แบบแผนสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์” ซึ่งถือเป็น

พลวัตของแบบแผนครูช่างสยาม และทำให้คำว่า ศิลปะไทยร่วมสมัย มีจุดร่วมที่สำคัญไม่ว่าจะอยู่ในช่วงเวลาใด ๆ ของประวัติศาสตร์ คือ “ศิลปะไทยร่วมสมัยอย่างสมเด็จเจ้าพระยา มีความสัมพันธ์สอดคล้อง และสามารถสะท้อนสภาพสังคมในยุคสมัยของตนเอง ก่อเกิดเป็น ปฏิสัมพันธ์ต่อกันเป็นเรื่องราวไปตามรายทางแห่งประวัติศาสตร์”

จากบันทึกของพระองค์ในช่วงบั้นปลายชีวิตได้ทรงมอบวาทีอันเป็นมรดกล้ำค่าไว้ให้แก่ศิลปินและอนุชนรุ่นหลังเพื่อเป็นหลักแนวความคิดต่อการจรจรโลงวงการศิลปะของประเทศไทยให้คงอยู่ในกระแสปัจจุบัน อันเป็นดั่งหนึ่งมรดกของคนไทยทุกคนที่บรรพบุรุษได้หยิบน้อมไว้ให้ ข้อความสำคัญนั้นมีดังนี้

“...คนที่เกิดมามีหน้าที่เป็นกรณียกอยู่ 3 ประการ คือ มีหน้าที่ ต่ออดีต ต่อปัจจุบัน และต่ออนาคตต่อเนื่องกันไป

สิ่งใดที่อดีตทำไว้ให้เป็นมรดก ปัจจุบันซึ่งเป็นผู้รับมีหน้าที่จะต้องรักษาไว้ให้จงดี และมีสิ่งปัจจุบันที่ทำไว้ดีแล้วเข้าไปผนวกเพิ่มเติมกับของในอดีตเพื่อมอบให้เป็นมรดกแก่อนาคตได้ต่อไป ดีกว่าจะให้อดีตตำหนิได้ว่า ปัจจุบันซึ่งกลายเป็นอดีตไปแล้ว ไม่ได้ทำอะไรที่เป็นคุณความดีงามเหลือทิ้งไว้ให้เป็นมรดกตกทอดแก่อนาคตเพื่อได้สืบต่อกันไป ไม่ขาดสายขาดตอนกลางคัน...” พระยาอนุমানราชชน (2506)

เอกสารอ้างอิง

ผู้จัดการออนไลน์. (2565, 26 กรกฎาคม). *ไขความลับ ภาพปริศนาธรรม “วัดบรมนิวาส” ผลงานจิตรกรรมแบบตะวันตกสุดวิจิตรของ “ขรัวอินโข่ง”* <https://shorturl.asia/v26Fm>

พระยาอนุนานราชชน. (2506). คำนำ. *บันทึกเรื่องความรู้ต่าง ๆ*. ใน.สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย. (น.7)

ริมขอบเฟสบุ๊ก. (2562, 22 กรกฎาคม). *จิตรกรรมยี่รัตนโกสินทร์ ขรัวอินโข่ง*. <https://shorturl.asia/ZG5On>

ม.ร.ว. โต จิตรพงศ์. (2493). *พระประวัติและผีพระหัตถ์ของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์*. พระจันทร์.

ม.จ.ดวงจิตร จิตรพงศ์. วงศ์. (2521). *ชุมนุมบทละครและบทร้อง*. ศิวพร.

ศ.วิรุณ ตั้งเจริญ. (2547). *ศิลปะหลังสมัยใหม่*. สันติศิริการพิมพ์.

ศ.วิรุณ ตั้งเจริญ. (2547). *ศิลปะหลังสมัยใหม่*. สันติศิริการพิมพ์.

สำนักหอสมุด. ม.ป.ป. *นิทรรศการภาพถ่ายในรัชกาลที่ 4*. <https://shorturl.asia/ucUXh>

สมเด็จพระครู. (2562, 27 มิถุนายน). *พัฒนาภาพประภา*. <https://shorturl.asia/DEJXB>

สมเด็จพระครู. (2562, 27 มิถุนายน). *พัดพระวิมานไพชยนต์*. <https://shorturl.asia/6Lapi>

สมเด็จพระครู. (2562, 27 มิถุนายน). *พัดสมเด็จพระปิตุจฉาเจ้า*. <https://shorturl.asia/11G9C>

สมเด็จพระครู. (2562, 15 กันยายน). *สมเด็จพระครูกับ ‘ศิลป์ พีระศรี’*. <https://shorturl.asia/6SxOW>

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์. (2521). *บันทึกเรื่องความรู้ต่าง ๆ*. ไทยวัฒนาพานิช.

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (2499). *สาส์นสมเด็จพระ*. คลังวิทยา.

- Manager Online. (2022, July 26). *Solve the Secret of Dharma Puzzle Paintings at “Wat Boromniwat”: the Western-Style Finest Paintings of “Krua In-Khong”*. <https://shorturl.asia/v26Fm>
- Phraya Anuman Ratchadhon. (1963). *Preface*. In *Notes on Various Knowledge*. p.7. Society of Social Science of Thailand.
- In the Edge of Facebook. (2019, July 22). *Painters in Rattanakosin Era, Krua In-Khong*. <https://shorturl.asia/ZGsOn>
- Chitaphong T. (1950). *Biography and Works of Somdet Chao Fa Krom Phraya Narisara Nuvattivong*. Phra Chan.
- Jitraphong D. Wong. (1978). *Assembly of Plays and Songs*. Siwaphon
- Tangcharoen W. (2004). *Postmodern Art*. Santisiri Printing.
- Tangcharoen W. (2004). *Postmodern Art*. Santisiri Printing.
- Prince Somdet Chao Fa Krom Phraya Narisara Nuvattivong & Prince Krom Phaya Damrong Rajanubhab (1956). *Message from Somdet*. Klang Witthaya.
- KMUTT Library. (n.d.) *Photography in the Reign of king Rama IV*. <https://shorturl.asia/ucUXh>
- Somdet Kru. (2019, June 27). *Pathnapapornprapa*. <https://shorturl.asia/DEJXB>
- Somdet Kru. (2019, June 27). *Pathprawimarnphichayon*. <https://shorturl.asia/6Lapi>
- Somdet Kru. (2019, June 27). *Pathsomdetprapitujchachao*. <https://shorturl.asia/l1G9C>
- Somdet Kru. (2019, September 15). *Somdet Kru with “Sil Pirasri”*. <https://shorturl.asia/6SxOW>
- Prince Somdet Chao Fa Krom Phraya Narisara Nuvattivong (1978). *Note on Various Knowledge*, 5, Thai Wattana Panich.